

אבני-הAMIL שליד גבעת ישעיהו

מאת
יוחנן ה. לנדרו

ליד גבעת ישעיהו נtagלה קבוצה של חמש אבני-AMIL¹, שבשתים מהן (מס' 1 ו-2) חוקה כתובות. לרוב אבני הקבוצה אופיניים הכנים עליהם הוצבו². חלקה העליון של אבן-הAMIL מס' 1 חסר, והוא החלק שנשא את ארבע השורות הראשונות של הכתובת. ואלה מידות האבן: גובהה, לרבות הבסיס — 160+ ס"מ; אורכה ורוחבה — 70×70 ס"מ. גובה הבסיס — 60 ס"מ; אורכו ורוחבו — 65×90 ס"מ. גובהה הכנ — 60 ס"מ; אורך ורוחב תחתיתו — 150×160 ס"מ; אורך ורוחב מרכזו — 100×100 ס"מ, בקרוב.

מאבן-הAMIL מס' 2 נמחק חלק מן הכתובת, כשלוש-עשרה שנה לאחר הקמתה (וראה להלן). ואלה מידותיה: גובהה, לרבות הבסיס — 190 ס"מ; אורכה ורוחבה — 70×70 ס"מ. גובה הבסיס — 70 ס"מ; אורכו ורוחבו — 75×60 ס"מ. לאבן-AMIL זו בין, שצורתה צורת טבלת. גובהה הכנ — 50 ס"מ, בקרוב; אורכו ורוחבו — 140×140 ס"מ. במרכזה הכנ שקע מרובע, שמידותיו 100×100 ס"מ, בקרוב; עומק השקע — 5 ס"מ.

גובהה של אבן מס' 3, לרבות הבסיס — 170 ס"מ; אורכה ורוחבה — 50 ס"מ. גובהה הbyn — 60 ס"מ. הכנ לא נמדד.

גובהה של אבן מס' 4 — 170+ ס"מ; אורכה ורוחבה — 50 ס"מ. לא נמצאה קוビית בסיס, ולא ברור, אם לאבן זו היה כן.

אבן מס' 7 שברורה לכמה חלקים, ולכן לא הייתה אפשרות למדוד אותה.

1. מודה אני למנהל אגף העתיקות והמוזיאונים, ד"ר א. בירון, ולראש הסקר בחבל עדולם, מר. ל. י. רחמנין, על שהרשו לי לפרסם כאן את אבני-הAMIL. על הרשות לפרסם את תצלומיהם נתנה תודתי למוהנדס ד"ר א. חירם, שציגם את הכתובות (לוח כג, 2—3), ולאדריכל י. שנברגר, שציגם את קבוצת אבני-הAMIL (לוח כג, 1).

2. ראה את הספרו של ל. י. רחמנין, לעיל, עמ' 222, והערות 29 ו-30 שבאותו עמוד.

אַבְנֵי־הַמִּיל מֵס' ١

[IMP(erator) CAES(ar) M(arcus) AUREL(ius) ANTONINUS]
 [AUG(ustus) PONT(ifex) MAX(imus) TRIB(unicia) POTEST(ate)
 XVI (?)]

[CO(n)S(ul) III (?) ET IMP(erator) CAES(ar) L(ucius) AUREL(ius)]
 [VERUS TRIB(unicia) POTEST(ate) II (?) CO(n)S(ul) II (?)]

5 [DIVI] ANTON[INI FILI(i) DI]VI
 HADRIANI NEP[OTES DIVI]
 TRAIANI PARTH[ICI] PRONEP[OTES]
 DIVI NERVAE [A]BNEP(otes) M(ilia)

[P(assuum) XX]VI

10 [A]PIO KOΛ(ωνίας) ΑΙΛ(ίας) [ΚΑΠ(ιτωλήνας) (?) MIΛIA KAΔ]

[האימפרטור קיסר מארקוס אורליוס אנטונינוס]
 [אוגוסטוס, כהן עליון, בעל סמכות של טריבון בפעם השש-עשרה (?)]
 [קונסול בפעם השלישייה (?), והאימפרטור לוקיוס אורליוס]
 [ורוס, בעל סמכות של טריבון בפעם השנייה (?), קונסול בפעם השנייה (?)]

5 [בני] אנטונינוס [האלוהי], נכדי

הדריאנוס האלוהי, מנצח הפרתים,

נייני טרייאנוס האלוהי, מנצח הפרתים,

בני נני נרווה האלוהי.

מילין 6 [2] (ציריך להיות "24")

10 מן הקולוניה אילתית [קאפטולינה (?) מילין 24].

ניתן לשער, שהשורות העליונות של הכתובת זהות עם התחלת הכתובת שעל אבן-המיל היב', שהוקמה בשנת 162 לספה"ג, כפי שמעיד ציון שנות כהונתם של מארקוס אורליוס ולוקיוס וروس.³ גם אבן-המיל היכ'ג נושא אותה הכתובת, אלא שלא נשמר בה ציון שנות כהונתם של שני הקיסרים.⁴

בשורה 9 נכתב בטעות ו[XX], במקום ו[XX].

3. ראה : P. Thomsen, *ZDPV*, XL, 1917, pp. 80 ff., No. 288

4. ראה : *Ibid.*, p. 81, No. 289

אבן-המלח מס' II

IMP(eratori) CAES(ari) L(udio) SEPTI(mio)

SEVERO PIO PERTI

NACI AUG(usto) ARAB(ico)

ADIAB(enico) PART(hico) MAX(imo)

5 TRIB(unicia) POTES(tate) XI IMP(eratori) VII

CO(n)S(uli) II

IMP(eratori) CAES(ari) M(arco) AUREL(io)

ANTONINO AUG(usto) [[[L(udio) SEPT(imio)]]]

[[[GETAE NOBIL(issimo)]]]

10 [[[CAES(ari)]] ANTONINI

AUG{G}(usti) N(ostri) [[[FRATRI (?)]]]

[ΑΠΟ ΚΟΛ(ωνίας) ΑΙΔΙΑC ΚΑΠ(τωλίνας) (?)]

ΜΕΙΔΙΑ

ΚΔ

לאימפרטור קיסר לוקויס ספטימיוס

סווירוס, ירא-השמי, פרטיז

נאקס אוגוסטוס, מנצח העربים,

מנצח חדיאב, המנצח הגדול ביותר של הפרתים,

5 בעל סמכות של טריבון בפעם האחת-עשרה (צורך להיות "השביעית"),

אימפרטור בפעם השביעית (צורך להיות "האחת-עשרה"),

קונגול בפעם השנייה,

והאימפרטור קיסר מארכוס אורליוס

אנטוניינוס אוגוסטוס [[[ולוקויס ספטימיוס]]]

[[[גיטה הקיסר]]]

10 [[[הاذיל ביותר, אחיו(?)]] של אנטוניינוס

האוגוסטי (צורך להיות "האוגוסטוס") שלנו

[מן הקולוניה אייליה קפיטולינה (?)]

מילין

אַבְגִּינְהָמִיל שֶׁלִיד גַּבְעַת יִשְׁעֵי הָנוּ

שׂוֹרָה 5.—בטעות הווחלו המספרים המתיחסים לסמכות של טריבון ולתוואר אימפרטור-מנצחה. בעל סמכות של טריבון בפעם השביעית ואמפרא-טור בפעם האחת-עשרה היה סויירוס בשנת 199 לספה"נ. ציוון כהונתו כקונסול מתקאים לשנים 194—201.

שׂוֹרָה 6.—בשורה זו בא התואר קונסול בלבד, אַפְּ-עַלְפִּי שהסתפיק המוקם P(atri) P(atriae), PRO CO(n) S(uli)

שׂוֹרָה 9—11.—לאחר שנרצח גיטא (212 לספה"נ) על-ידי אחיו מארכוס אורוליוس אנטוניוס (קאראקלא), נמחק שמו מכל הכתובות. אין כמעט ספק, שההשלמה המוצעת למלים המחקות היא הנכונה, אַפְּ-עַלְפִּי שאפשר, לכארה, גם לגורוס Caes(ari) Aug(usti) n(ostri) f(ilio). (במקום nob. Caesari: (P. Septimio Getae) השלמות אפשריות לאותיות האחרונות) (אחרי Caes(aris) Aug(usti) f(ilio)). בהשלמה זו אמנים נזכר גיטא גם כבנו של סויירוס, ולא רק כאח קאראקלא, אך דומה, כי היה מגמה להבליט את זיקתו של גיטא לאחיו, עד שאפשר היה לווית על הזכרה העובדה שהוא בנו של nobilissimus. עם זאת אין להניח, שכותב הכתובת התעלם מן התואר Caesar (רק אחרי שהועלה גיטא לדרגת אוגוסטוס מזוכרים אותו לפעמים אחד האוגוסטי סתם, בלי תואר מיוחד). גם לא הייתה כל סיבה למחוק את המלים Caes(aris) Aug(usti) f(ilio).

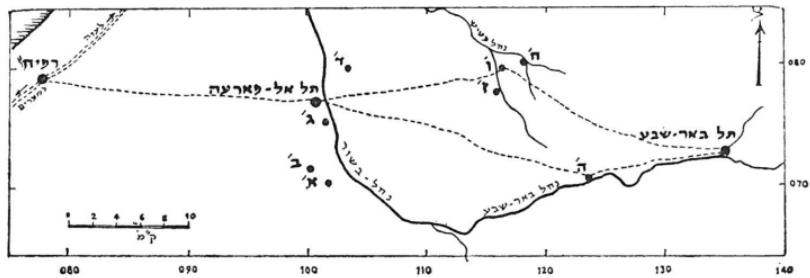
שׂוֹרָה 12.—אַפְּ-עַלְפִּי שה-^G החשניה של התיבה AUGG נתחקה, כנראה, כתיקון, אין לראות בה תיקון שנעשה בידי האיש שמחק את שמו של גיטא ("Aug(ustis) n(ostribus)"). אילו מוחק השם היה מהתקן, היה דואג שהיה כתוב NN, והרי עתה יש בכתובת N אחת בלבד. ניתן אפוא להניח, שבכתבו AUGG NN החב כותב הכתובת על מליצה כגן Augstrom nostrorum Antonini, ובכך הכריע בעד מליצה אחרת. אולי אף המשיך וכותב NN — כולם: — וה- N השביעיה נמחקה יחד עם המלה fratri (ראה לעיל). עם זאת לא מן הנמנע, שכותב N אחת בלבד, כולם: N(ostris).

שׂוֹרָה 13.—מאותיותה של שורה זו נותרו שרידים מועטים.

אתרים מתקופת-הברזל בין באר-שבע ותל אל-פַּאֲרָעָה

מאת
רם גופנה

בסקירה יישובי הנגב הצפוני מתקופת-הברזל חקרונו שמונה אתרים בין באר-שבע ותל אל-פַּאֲרָעָה. אחד מהם שוכן ליד נחל באר-שבע, שלושה — על גdotsות יובל נחל פטיש, ואربעה — ליד נחל בשור (ואדי עיזה). נראה לנו, שהקירותם של אתרים אלה עשויים לתרום תרומה ניכרת לידעותינו על תולדות היישוב שישב בתקופה זו בשטח שבין הנגב הירושלמי ורכוזת-החוף הדרומית של פלשת (צ'יר 1).¹

צ'יר 1
מפת חבל-הנגב שבין באר-שבע לתל אל-פַּאֲרָעָה.

האתרים של אורך נחל בשור

שנים מתוך ארבעת האתרים של אורך נחל בשור (א—ב) תוארו על ידיינו זה לא כבָּר.² להלן נביא את תיאור שני הנוגדים.

1. הסקר נערך מטעם אגף העתיקות והמוזיאונים. תודתי נתונה בזה לחברים דוד אלון, יוסף יחזקאל, יוסף גינט, דן גזית וייעקב משורר, שגילו את האתרים הנ"ל, הדריכונו באיזור וסייעו בעריכת הסקר. שבעה מבין האתרים נדונו בעבודת-הגמר שהגשתי לפروف' ג. אביגד לשם קבלת התואר מא"א אוניברסיטה העברית בירושלים. ציורי החרסים נעשו בידי גב' מרגלית אייכלברג וגב' חייה קפלן. מר. ש. מושקוביץ מدد את אתר ח' וشرط את תכנתו.

2. ראה: ידיעות, כז, תשכ"ג, עמ' 174.

אתר ג' (א-צְוֹאוּוִין)

זהי גבעת-ילס ליד אפיקו של נחל בשור, למרחק של 1.7 ק"מ מדרום לתל אל-פָאֻרָעָה (נ"צ 1016.0754), המתחנשת 3 מ' מעל סביבתה (لوح כה, 1). פסגהה של הגבעה ומורדותיה משתרעים על 2 دونם, בקירות, ופוזרים בהם חרסים מתקופת-הברזל א' ומן התקופה הביזנטית.

בחפירת-נסيون קטנה, שערכנו בקי"ז 1962 בפאתחה המערבית של הגבעה, נחשף "מפלס חיים" בעומק של 30 ס"מ. במפלס זה, שעובי המוצע 10–15 ס"מ, גילינו אפר רב, פית, שרידי-מוקד וחרסים מתקופת-הברזל א'. מתחת למפלס זה נחשפה הקרקע הבתולת.

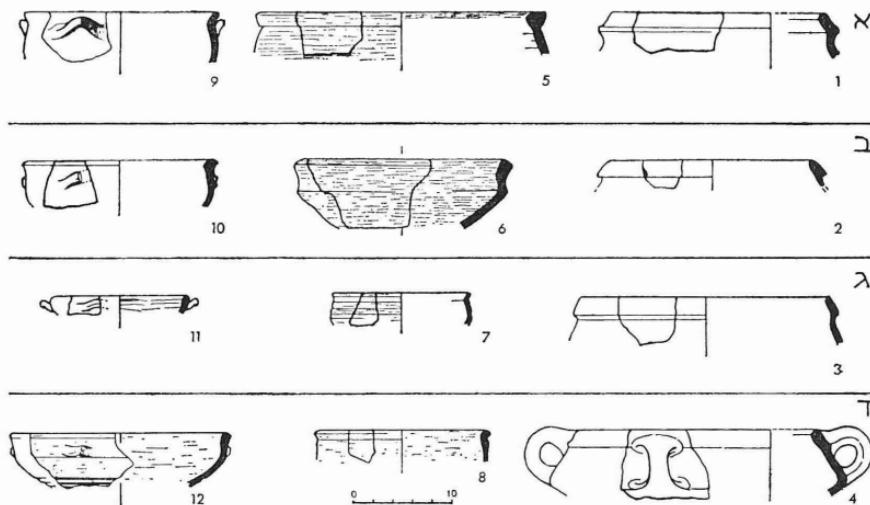
אתר ד' (אורים)

שרידי היישוב העתיק (لوح כה, 2) נתגלו במישורי-הילס המשתרע ממזרח לנחל בשור, על שפתו של ואדי, למרחק של 3.5 ק"מ מצפון-מזרח לתל אל-פָאֻרָעָה (נ"צ 1035.0795). שרידים אלה כוללים חרסים ואבני-גוויל, הפוזרים על פני השטח של 20 دونם, בקירות. נוסף על השרידים הפוזרים על פני השטח המישורי נחשפו חרסים רבים ואבני-גוויל בעורצים הקטנים שנתחוו בעקבות זרימתם של מי-הגים. רוב החרסים שנמצאו בשטח הם מתקופת-הברזל א', להוציא מקום אחד בלב האתר, שם מעורבת אדמת-הילס באפר כהה וניתן להבחן בהצברות של עימים. במקום זה גם נתגלו חרסים מן התקופה הפרטיטית.

מיוט העיטם של פני השטח ואחדות הקיראמיקה מתקופת-הברזל א' בארבעת האתרים שנתגלו לאורך נחל בשור נותנים מקום להשערה, שבתקופה זו היו אתרים אלה מיושבים במשך זמן קצר ביותר. ולאחר שיש דמיון רב בין הקיראמיקה שנמצאה בכל אחד מהם — מותר להניח, שהם מייצגים אותו שלב של התפתחות יישובית.

להלן ניתוח של קבוצות-חרסים אופיינית לממצא באربעת האתרים, ניתוח שסיגמותו לקבוע, לאיזה שלב משלבי תקופה-הברזל א' שייכים חרסים אלה. לפניו שלושה סוגים כל-יחר: סירוי-בישול (ציוו 2:1—4), קערות עם מירוק-יד בלתי-סדיר על חיפוי אדום (ציוו 2:5—8) וקערות בעלות ידיות אופיקיות מנוגנות (ציוו 2:9—12).

ודומה, שסירוי-הבישול, האופייניים לתקופה-הברזל א'³ ואשר החלק מהם גם 3. השווה, למשל, סירוי-הבישול מתקופת-הברזל שנחשפו בשכבה B (3—1) בתל

ציור 2

אתרים א'-ד'. קיראמיקה מן השלב האחרון של תקופת-הברזל א'.

ידיות-אוון (ציור 2:4), הם המשך של סירוי-הכישול מתקופת-הברונזה המאוחרת. מירוק-היד הבלתי-סדייר של שברי הקערות מצין את ראשיתו של טכניקת-המירוק, שהלכה והתפתחה בתקופת-הברזל א' והגיעה לשיאה בתקופת-הברזל ב'. אמנם אי-אפשר לקבוע את זמנם המדויק של ארבעת האתרים על-סמרק שני יסודות קיראמיים אלה, אך דומה, שניתן להיעזר ביסוד אופייני נוסף לקבוצת-החרסים הנדונה, הלא היא הידית האופקית המנוגנת שבחלק משברי הקערות שנלקטו בארכטת האתרים.

דית זו היא לא ספק גלגולת האחרון של הידית האופקית, האופיינית כל-כך לקיראמיקה הפלשתית מתקופת-הברזל א'. לאחר שבארבעת האתרים לא נמצא

בבית-מיסים, בשכבות III ו'-b Ha-ה בבית-שמש ובשכבות XII-XI בטל כסילה. ראה : W. F. Albright, *The Excavations of Tell Beit Mirsim*, I, 1932, p. 63, Pls. 24 : 3, 9—10; 27 : 1—2; 28 : 16; E. Grant & G. E. Wright, *Ain Shems Excavations*, IV-V, 1938—1939, p. 132, Pls. LXII, 26—38, 45—46; LXIII, 31—35;

ב. מייזלר (מוזר), ארץ-ישראל, א, תשכ"א, עמ' 53, 56.

4. על ראשית הופעתו של מירוק זה בתקופת-הברזל א' ראה, למשל : Grant .

.& Wright, *op. cit.*, pp. 131—132

אתרים מתkopת-הברזל בין באר-שבע ותל אל-פָאָרָעָה

כל-יהרס כלשם בסגנון פלשתי — מותר להניח, כי הממצא שלפנינו מאוחר מאותו שלב מתkopת-הברזל א' שבו הייתה נפוצה הקיראמיקה הפלשתית בחבל הארץ זה. זאת ועוד: השוואת הידיות האופקיות מן האתרים שלארך נחל בשור עם הידיות האופקיות של הקערות שנחשפו בשכבה X בתל קסילה (שכבה המתוארת על-ידי החופרים שכבה "פוסט-פלשתית") מעלה, כי הידיות מנהל בשור הן פרי גינוי ממושך יותר וכי לא שימושו אלא לקישוט בלבד.⁵ ולאחר שזמנה של שכבה X בתל קסילה הוא, לדעת החופרים, שליה המאה הירא' וראשית המאה הי' לפסה"ג — ניתן להניח, שארתי נחל בשור הם מן השלב האחרון של תקופת-הברזל א', הינו, מן המאה הי' לפסה"ג, לכל המוקדם.⁶

קירבתם של ארבעת האתרים הנדונים לתל אל-פָאָרָעָה והעובדת שניתן להשקייה עלייו מכל אחד מהם — יש בהן כדי לرمז, שיש קשר כלשהו בין תולדותיהם ובין תלדיות יישובו של תל אל-פָאָרָעָה בתקופת-הברזל א'. ואכן, אפשר לעמוד על קשר זה כאשר משווים כמה מטיפוסי החרסים שנלקטו באתרים אלה עם הקיראמיקה שנמצאה בכמה שכבות תל אל-פָאָרָעָה ובאחד מבתי הקברות שלו. השוואה זו מעלה, שבאותו פרק-זמן שישב בתל אל-פָאָרָעָה יישוב גדול⁷ היה ארבעת האתרים מיושבים אף הם. ונשאלת השאלה: מהו הרקע

5. ראה: מיזולר, שם, עמ' 55. עובדה זו נתבררה לי בעת שבדקתי את החומר מTEL קסילה המשמר במוזיאון תל קסילה.

6. ראה: מיזולר, שם, עמ' 48. לאחרונה נחלקו הדעות על מועד סיוםה של תקופת-הברזל א'. ראה: ROTEM AMIRAN & RUTH AMIRAN, IEJ, 8, 1958, pp. 171—184; ואחרונה גם: ROTEM AMIRAN, הקיראמיקה הקדומה של ארץ-ישראל, ירושלים תשכ"ג, עמ' 5. לעומת זאת ראה: G. E. WRIGHT, BASOR, 155, 1959, pp. 26—29; י. דין,

חצ'ור, גור ומגידו, בימי בית ראשון, ירושלים תשכ"ב, עמ' 105—107, הערא. 89.

7. ראה: F. Petrie, *Beth-Pelet*, I, London 1930; E. Macdonald, J. L. Starkey & L. Harding, *Beth-Pelet*, II, London 1932 משום המוגרות שבסיטת-החפירה בתל זה ובעירכת הדינוחשכון עלייה קשה היום לגבש תמונה נאמנה של מחוזו קלידי החרס האופיניים לשכבות-היישוב מתקופת-הברזל בתל זה, או לקבוע את זיקתו של בית-הקבורות הנדון לאחת מהן. לפיכך יש להסתיג ולומר, שההשוויה המובאת להלן אינה עשויה למצות את שאלת הזיקה שבין היישוב בתל אל-פָאָרָעָה ובין ארבעת האתרים הנדונים. מדובר הוא בשכבות-היישוב X ו-V ובקברות-BASOR. ראה: *Beth-Pelet*, II, Pls. LXX, LXXI, LXVII ibid., Pls. LXXXIV (XE) ו-LXXXIX (XE) ראה: חדר [type]

ההיסטוריה ליחסודם של יישובים אלה באיזור תל אל-פארעה בשלב האחרון של תקופת-הברזל א' ומיו יושביהם ויושבי התל בפרק-זמנן זה — פלשתים או ישראלים?

אם נתבונן בסגנון הקיראמיקה האופיינית ליישובים אלה נראה, שקערות בעלות ידיות-אוון אופקיות מנוגנות אופייניות גם לממצא בתל ג'מה שמצפון לתל אל-פארעה וגם לממצא בשני אתרים נוספים ברכוזות-החוּף שבין עזה לנחל מצרים (ואדי אל-עריש), הלא הם תל אל-עג'ול⁸ ותל אבו-סלאמה⁹ שליד שיח' זוויד. דומה אפוא, שקערות אלה היו נפוצות בעיקר בחבל הדורי של פלשת (תחומי עזה — רפואי), מקום שם הייתה עדין בסוף תקופת-הברזל א' זיקה כלשהי למסורת הקיראמית הפלשתית המקורית, שנעלמה במשך המאה הי"א לפסה"ג.

עובדיה זו ונדרותן היחסית של הידיות הנ"ל בחפירות שנערכו עד כה בשפלת יהודה¹⁰ מרמות, שהישוב שהתפתח בתל אל-פארעה ובביבתו בשלב האחרון של תקופת-הברזל א' מוצאו אולי מן החוף הפלשתי.

(32). גם בשכבה V—W נמצא כלי מטיפוס זה. ראה: שם, שם, 373—377. על הופעתו של קערות בעלות ידיות אופקיות מנוגנות בשכבות X ו—V ראה רישימת טיפוסי כליהחרס משכבות אלה בלוח LXXXIX: טיפוס 23 T מהדר XM; טיפוסים 1 U 18, 23, 23, בלי ציון הלווקסים; טיפוס 23 Q מהדר WAC; טיפוס 18 D 3 מהדר J. G. Duncan, *Corpus of Dated Palestinian Pottery*, London 1930. ציורי הכלים מצויים ב'WH. בבית-קבורות 200 נntagלו כלים ממין זה למשל בקברים 229 ו—221.

R. Beth-Pelet, I, Pls. XXXIX (Tomb 229), XLI (Tomb 221).

8. על קערות בעלות ידיות אופקיות מנוגנות, שנמצאו בקברים שנחפרו בעונת F. Petrie, *Ancient Gaza*, II, London : החפירות השניות לרגלי ה"ארמון", ראה : Pl. XXVIII, types 18 F (Tomb 1034), 26 B 3 (Tomb 1112) 1932. לדעת 1932, Pl. XXVIII, types 18 F (Tomb 1034), 26 B 3 (Tomb 1112) 1932. לדעת F. Petrie & J. C. Ellis, *Antedon* (Sinai), London 1939, Pl. XXIII, types .9

18 E 4, 18 C 5, 23 U

10. ידיות בודדות ממין זה נtagלו, למשל, בשכבה B בתל בית-מיסים, בלי שעלה בידי החופר לקבוע את זمانן המדויק במסגרת תקופת-הברזל א'. ראה : Albright, *The Excavations of Tell Beit Mirsim*, I, pp. 72—73, Pl. 25 : 3, 14 ידיות דומות נtagלה בקבר 110 בלכיש, שהוא, לדעת החופרים, מן השנים 900—925 O. Tufnell, *Lachish*, III, The Iron Age, 1953, Pls. 81, 110; ראה :

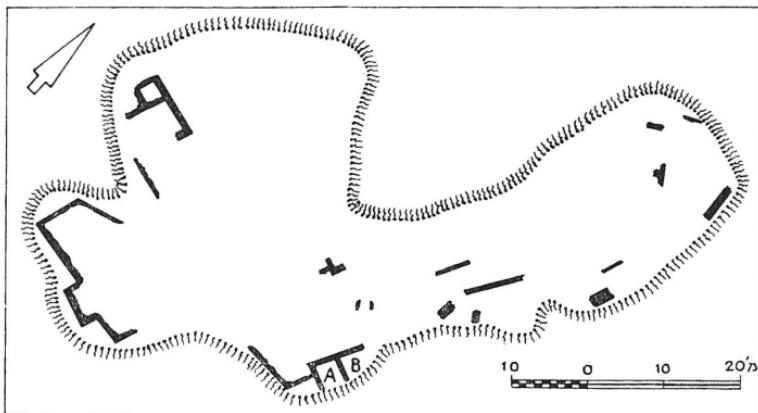
p. 189

אתרים מתkopת-הברול בין באר-שבע ותל אל-פאורה לעומת זאת זה יש במקומות ארבעה אתרים שמורוח לנחל בשור, באיזור הנחלים פטיש ובאר-שבע, כדי לرمון, שלא תושבי פלשת פרצו לכך בתוקפה זו, כי אם ישראליים (כגון מבני שמעון), שבאו ממרכז המסורי שבאיזור באר-שבע.

האתרים של אורך הנחלים באר-שבע ופטיש

אתר ה' (נחל באר-שבע)

זהו גבעת-ילס, המתרנשא לתוך הצפונית של נחל באר-שבע, כ-10 ק"מ ממערב לחול באר-שבע (נ"צ 1242.0707 ; לוח כה, 3). מתוך אדמות האתר המשתרע על 2.5 דונם, בקרוב, ממצצים שרידי קירות של מבנים, שהיו עשויים אבני-גוויל. בפותחו המערבית והדרומית של האתר ניתן להבחין בשרידים-בנייה רצופים (צירור 3).

צירור 3

אתר ה'. תכנית שרידי-הבנייה של פni השטה.

בחפירת-בדיקה קטנה, שערךנו במרכז הפאה הדרומית של האתר, נחשפו קטעים של שני חדרים קטנים (A ו B), שקיורתיהם הדרומיים נידרכו אל אפיק הנחל. שלושה מקירות חדר A ושניים מקירות חדר B נשמרו עד לגובה של 0.75 מ'. נתרבר, שבמקום יש שכבת-יישוב אחת בלבד.

כל הקיראמיקה, הן זו שנמצאה בחדרים והן זו הפזרה על פני האתר, היא מן השלב האחרון של תקופת-הברזל א'.

שלושת האתרים שנותגלו על גdots יובליו של נחל פטיש פזוריים בשוליו של מישור-לס, המשתרע בין שניים מיבליו של הנחל: נחל הלמות במזרח ונחל מנוח במערב. מכל אחד משולשת האתרים ניתן להשיקף על שני האתרים האחרים.

אתר ו' (תל מנוח)

זהו גבעה סלעית, המודקרת כדי 10 מ' מעל פני המישור שמסביב (נ"צ 1162.0798 ; לוח כד, 4). אדמתה השטוחה של הגבעה, המשתרעת על שטח של 3.5 דונם, בקירות, מביצבים יסודות של מבנים. החרסים שנמצאו על הגבעה ועל מדרכיה הם מן השלב האחרון של תקופת-הברזל א', מתקופת-הברזל ב', מן התקופה הפרסית ומן התקופה ההלניסטית.

אתר ז' (באר-מנוח)

זהו תל קטן, הנמצא בגדרו המערבית של נחל מנוח, כ-2 ק"מ מדרום לתל מנוח (נ"צ 1162.0775 ; לוח כד, 5). תל זה, המשתרע על שטח של דונם אחד, בקירות, מתנשא כ-5 מ' מעל פני המישור שמערב לו. בשטח התל פזוריים חרסים מן השלב האחרון של תקופת-הברזל א', מתקופת-הברזל ב', מן התקופה הפרסית ומן התקופה ההלניסטית.

אתר ח' (באר-הלםות)

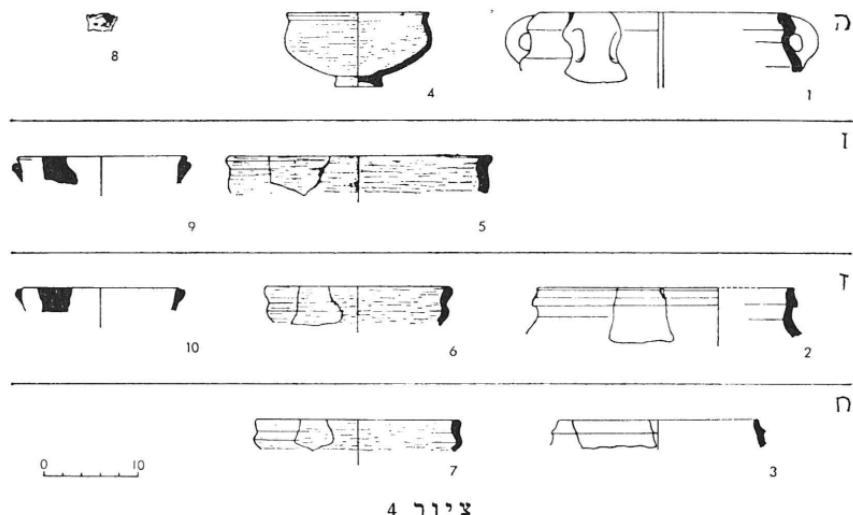
תל קטן זה דומה, הוא במקומו והן בצורתו, לאתר ז'. הוא משתרע על 1.5 דונם והוא מרוחק כ-2.2 ק"מ מtel מנוח וכ-3.5 ק"מ מבאר-מנוח (נ"צ 1183.0801 ; לוח כד, 6). על התל נמצא הם מן השלב האחרון של תקופת

הברזל א', מתקופת-הברזל ב' ומן התקופה הפרסית. סיכום הממצא הקיראמי באתר ח'—ח' מעלה אפוא, כי אתר ח' היה מיושב

בפרק-זמן אחד בלבד, הוא השלב האחרון של תקופת-הברזל א', וכי גם שלושת האתרים שלאורך נחל פטיש (אתרים ו'—ח') נשבו לראשונה בתקופה זו

אתרים מתקופת-הברזל בין באר-שבע ותל אל-פארעה

(ציור 4). בקיראמיקה שנמצאה באربעת האתרים הנדונים ניתן לבחין בהם יסודות קיראמיים אופיניים כל-כך למצא הארכיאולוגי בנהל בשור: סירי-בישול (ציור 4:1—2), קערות עם מירוק בלתי-סדיר על חיפוי אדום (ציור 4:4—7) וקערות בעלות ידיות אופקיות מנוגנות (ציור 4:8—10).

ציור 4

אתרים ה—ח. קיראמיקה מן השלב האחרון של תקופת-הברזל א.

הדמיון הרב שבין הממצא הקיראמי מן השלב האחרון של תקופת-הברזל א' באתרים שלואורך הנחלים באר-שבע ופטיש ובין זה באربעת אתרי נחל בשור ניתן מקום להשערה, שככל שМОנות האתרים הם בני אותה תקופה היסטורית, תקופה שבה התפתחה רשת של יישובים קטנים באיזורי-הספר שבין באר-שבע לתל אל-פארעה. יישובים אלה הוקמו לא הרחק ממקורות-מים, ושימושו, ככל הנראה, מרכזים לרוועם ולחקלאים שהתנהלו באותה עת באיזור. לאמן הנמנע, ישישובים אלה והם עם סוג-היישובים המכונה במקרא בשם "חצר"¹¹. העובדה שהשורות היישובים זו שבין באר-שבע לנחל בשור מצויה קיראמי-קה אופיינית לחבל-החוף הדרומי של פלשת מעידה ללא ספק, שבשלב האחרון

11. ראה: גופנא, שם. לאחרונה נtagלו שני אתרים ליד באר-צאלים (ביר-שנק) שבנהל בשור, הדומים, הן באופיים והן בזומן, לאתרים ג'—ד'.

של תקופת-הברזל א' היה קשר הדוק בין איזור באר-שבע ובין גבולות הדרומי של פלשת, דבר הסותר את הידוע לנו על תולדות היישוב באיזור זה בשלבי הראשונים של תקופת-הברזל א'. בעוד שהמקורות המקראיים מעדים, שבתקופת ההתקנות (המאות ה"י-ב'-ה"י"א לפסה"ג) הייתה באר-שבע מרכזו הנגבי הירושאי (שופ' כ, א ; שמ"א ח, ב)¹², הרי עולה מן החפירות שנערכו בתל אל-פארעה ואף מן המקרא, שבתקופה זו הייתה בסביבה זו יישוב פלשתי¹³. לעומת זאת והראוי לציין, שבסקיר הארכיאולוגי של האיזור שבין באר-שבע לתל אל-פארעה לא הקבע הראשונים הוקמו רק בשלב האחרון של תקופת-הברזל א'. אם כן, מהו הרקע להתחנות יישובית זו, המציגת מפנה היסטורי בתולדות אותו חבל שבין באר-שבע לנחל בשור?

מן המקרא אנו למדים, ששאול ודודיך (טרם הומליך על ישראל) ניסו לבлом את התפשטותם של שבטי נודדים על חבל הנגב של ישראל ופלשת (שמ"א טו ; כז, ח). עם שטחי האיזור היישאי נמנעו, בין היתר, "נגב יהודה", "נגב הירדן", הירחמאלי" ו עוד, ואילו במערב, בספר הדרומי של פלשת, נמצא "נגב הכרתית", שהשתרע, ככל הנראה, ממזרח לרצועת-החווף הדרומית של פלשת, בין עזה ורמלה (שם"א כז, ח ; ל, יד)¹⁴. מתיארים אלה נובע, שפרק-זמן זה לא הייתה כלל אפשרות שתוקום התיישבות של קבע בחבל-הבנייה שבין באר-שבע לנחל בשור.

עם התחרבות ממלכת דוד וביסוסה, ברבע הראשון של המאה הי' לפסה"ג, רוסנו גוודי-המדבר, וגם "נגב הכרתית" נכללו, כנראה, בתחום השפעתו של דוד¹⁵. אך דומה, שrok בימי שלמה, עם התפתחות המסחר הבינלאומי, עלתה חשיבותו של איזור זה, משומש שכון על צומת דרכים המהיר (מל"א י, כח-כט).

12. מוחים את באר-שבע המקראית עם תל א-סבע, 5 ק"מ ממזרח לעיר של ימינו. בתל זה טרם נערכו חפירות, אולם מן הממצא על פני השטח עולה, שבתקופת-הברזל F. M. Abel, *Géographie de la Palestine*, Paris 1933, I, : נזכרת התקנות שבסנה במוקם עיר. ראה : F. Petrie, *Beth-Pelet*, I, 1932 p. 307; II, p. 263

13. ראה : F. Petrie (דב' ב, כג) נזכרת התקנות של הכתורים באיזור.

14. ראה : Y. Aharoni, *IEJ*, 8, 1958, pp. 27—30

15. לעניין זה ראה את הזכרת הכרתים לכוכרים בצדאו של דוד (למשל : שמ"ב טו, יח).

אתרים מתקופת-הברזל בין באר-שבע ותל אל-פארעה

בתל אל-פארעה הייתה, ככל הנראה, תחנת-מסחר חשובה, שכנה על הדרך שבין מצרים, פלשת ויהודה¹⁶. עובדה זו ודאי הביאה גם לייסודן של "חצרים" באיזור שבין הנגב הירושלמי ודרומ פלשת.

לאור עצמותה המדינית והצבאית של ישראל בימי דוד ושלמה מותר أولי להנition, שבתי-אב מבני שמעון גדרו מרכזם המסורי שבאיזור באר-שבע (דה"א ד, כח ; יהו יט, ב) לעבר גבולה הדרומי של פלשת, השתלו על שטחי המרעה שבין באר-שבע ונחל בשור והקימו שם "חצרים". אשר לווהם של יושבי תל אל-פארעה בזמן זה — לא מן הנמנע, שבימי השלטון הירושלמי הוסיפו לשכבה בו פלשתים וישראלים כאחד¹⁷. תהליך ייסודן של ה"חצרים" בנחל בשור, שאולי כבר החל בימי דוד (אתרים א'—ב')¹⁸, חל בעיקר בימי שלמה, הינו, בין 990 ו-930 לפסה"ג, בקרוב. דומה, שמשמעותם של סאמון ושישק¹⁹ במאה ה' לפסה"ג הם שגרמו לכך, שכמה מן ה"חצרים" שבין נחל בשור לא-ברא-שבע (אתרים א'—ה') ניטשו לעולם ושבני שמעון נקרו מאיזור נחל בשור.

16. על כך מעיד, למשל, הממצא המגוון שנחשף בבית-קבורות 200 בתל אל-פארעה, נמצא שיש בו כדי ללמד על קשרים עם פיניקיה ומצרים. ראה : Petrie, *op. cit.*, Pls.

XXXVI—XL

17. החופרים מייחסים את שכבה X לימי השושלת המצרית ה'כ'(Beth-Pelet, II, 200 Pl. LXX), ואת שכבה V—W לימי השופטים (שם, Pl. LXI). את בית-קבורות 200 הם מכנים "קברי תקופת שלמה" ומיחסים אותו לימי השושלות המצריות ה'א—ח'ב (Beth-Pelet, I, pp. 11, 21). ריתם מייחס את בית-הקבורות זה לסוף המאה ה' ולבסוף התק' לפסה"ג. ראה : G. E. Wright, *AJA*, 1939, p. 50. לחמונה יישובית זו מתאימה גם הצטו של אולבריט לוחות את תל אל-פארעה עם העיר שרותן שנחלת שמעון (יהו יט, ו), הנזכרת במקרא פעמי אחת בלבד (אם רשותת-הערים שבסמוך הנ"ל W. F. Albright, *BASOR*, 33, 1929, p. 7 : היא אמונה מימי הממלכה המאוחדת). ראה :

י. אהרון, ארץ-ישראל בתקופת המקרא, ירושלים תשכ"ב, ע' 249.

18. על-יאף הדמיון הרב שבין הקיראים שנצפה באתاري נחל בשור אין להתעלם מהבדל-מה בין אתרים א'—ב' ואתרים ג'—ד', דבר העשוי לרמות, שומנים של ארבעת האתרים א'ינו זהה להחולתו. לשידי אטרים א'—ב', הדומים זה לזה בכלל, צביון של יישוב-ארעי (ראה : גופנא, שם, עמ' 174), ואילו הממצא באתרים ג'—ד' היה מכוסה בשכבות עיימ. ייתכן אפוא, כי יישובי אתרים א'—ב' קדמו במקצת לאלה של אתרים ג'—ד' וכי נזובו בטרם הוקמו אלה האחרונים.

19. ראה לאחרונה : א. מלט, פרקים במדיניות-החווץ של דוד ושלמה, בימי בית B. Mazar, *VT Suppl.*, IV, Leiden 1957, ; 39—38

pp. 57—66

אתרים אחרים (ו'—ח') אמנים נעצבו אף הם, אך בתקופת-הברזל ב', עם התחזוקתה של מלכות יהודה, התחדש יישובם.

ואמנם אירע בדבר זהה בימי חזקיהו, אך במקרה דגון, שלא כבימי דוד ושלמה, מעיד המקרא במפורש, כי "הוא (חזקיהו) הכה את הפלשתים עד עזה ואთ גבוליה" (מל"ב יח, ח) וכי בימיו חלה התפשטות יישובית של בני שמעון (דה"א ד, לח—מא).²⁰

בסיכום הדברים ניתן לומר, שלמעשה יש כמה אפשרויות לזיהום האתני של אוכלוסי ה"חצרים" שישבו בשלחי תקופת-הברזל א' באיזור שבין הנגב היישרائيلי ובין דרוםה של פלשת:

א. מוצא המתישבים הוא מחוּף פלשת, ככלומר, בתקופה זו היה האיזור הנדונן חלק מ"נגב הכרתי".

ב. בשלחי תקופת-הברזל א' נדדו בני שמעון לעבר "נגב הכרתי" והשתלטו על חלק منهן. מובן, שכך משומן חיזוק להצעה לזוהות את תל אל-פארעה עם העיר שרוחן שבנהחלת שמעון.

ג. אוכלוסי האיזור לא היו מקשה אתנית אחת: היישובים שבנהחל בשור היו פלשתיים, ואילו היישובים שמערב לבאר-שבע — ישראלים. ואם אמנים כך היו פנוי הדברים — הרי ניתן לומר, שגם הפלשתים וגם הישראלים ניצלו את התנאים המיוחדים שנוצרו באיזור בימי דוד ושלמה להרחבת תחוםהתישבותם.

20. בשנים האחרונות נתגלו שרידי יישובים שונים בתקופת-הברזל ב', בין באר-שבע ותל אל-פארעה. ראה, למשל: R. Gophna, *IEJ*, 13, 1963, pp. 145—146. במרחק של 3 ק"מ מדרום לתל אל-פארעה נתגלה לאחרונה גם אדר מסוף תקופת-הברול ב'.